

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1 Sayı / Issue 1, Mayıs/ May 2022, 11-29

Atıf/Citation: Baydemir, H. (2022). Tağay Murad'ın Atın Kişnediği Akşam Adlı Eserinde Eski-Yeni Çatışması. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (1). 11-29.

**TAĞAY MURAD'IN ATIN KİŞNEDİĞİ AKŞAM ADLI ESERİNDE
ESKİ-YENİ ÇATIŞMASI***

**Old-New Conflict in Tağay Murad's The Evening When The Horse is
Neighing**

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi: 12.03.2022 / Kabul Tarihi: 29.04.2022)

Hüseyin BAYDEMİR**

Öz

Tağay Murad yirminci yüzyıl Özbek edebiyatı temsilcilerindedir. Roman ve uzun hikâyeleriyle meşhur olmuştur. Eserlerinde, genellikle Özbek halkının Sovyetler Birliği döneminde çektiği çileleri dile getirir. Tağay Murad eserlerini uzun gözlemler sonucu yazan realist bir yazardır. Atın Kişnediği Akşam adlı uzun hikâyesi de uzun gözlemler sonucu kaleme alınmış bir eserdir. Fakat yazar gözlemlediği şeyleri okuyucuya bazen açıkça sunmaz. Konuyu ele alırken birbirine zıt reel unsurları birbirinin karşısına getirerek sembolizmden de belli ölçüde yararlanır. Bu açıdan Atın Kişnediği Akşam realist-sembolist bir eser olarak karımıza çıkmaktadır.

Atın Kişnediği Akşam'da Türk dünyasının geleneksel oyunlarından biri olan köpkeri oyunu ele alınmıştır. Eserin başkahramanı, kısa bir zaman içinde aralarında sıkı bir bağ kurulan atıyla köy köy, kasaba kasaba dolaşarak

* Bu makale Atatürk Üniversitesi BAP (Başlangıçtan Günümüze Özbek Romancılığı, Proje No: 2013/181) kapsamında hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; *Prof. Dr. Ataturk University Faculty of Letters, Contemporary Turkish Dialects and Literatures*, hbaydemir@atauni.edu.tr ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1784-1792

köpkeri müsabakalarına katılmaktadır. Başkahraman, geleneklerine bağlı bir ailede büyümüştür. Bu bakımdan Sovyet sistemi tarafından dışlanmıştır. Başkahramanın sistem yanlısı kimselerle veya sistemin kurumlarıyla her temasında bir çatışma çıkmakta ve çoğunlukla başkahraman zarar görmektedir. Bu kültürel çatışma eserin tamamına damga vurmuştur. Makalede bu çatışma, “at-otomobil”, “geleneksel insan-sistem insanı”, “geleneksel insan-sistemin kurumları”, “ana dil-sistemin yetiştirdiği insanın dili” olmak üzere dört alt başlık altında ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özbek edebiyatı, Tağay Murad (Tog‘ay Murod), Atın Kişnediği Akşam (Ot kishnagan oqshom), eski-yeni çatışması, Sovyet sistemi.

Abstract

Tağay Murad is a representative of twentieth century Uzbek literature. He became famous for his novels and long stories. In his works, he often expresses the suffering of the Uzbek people during the Soviet Union. Tağay Murad is a realist writer who writes his works as a result of long observations. His long story, The Evening of the Horse's Quixote, is also a work written as a result of long observations. But the author sometimes does not present to the reader what he observes clearly. It also benefits from symbolism to a certain extent by bringing opposite real elements to each other when addressing the issue. In this respect, The Evening of The Horse Quixote comes to us as a realist-symbolist work.

In the Evening of The Horse's Quixote, the kokboru game, one of the traditional games of the Turkish world, was discussed. The protagonist of the work travels from village to village, town to town, participating in grassroots competitions with his horse, which is closely bonded between them in a short time. The protagonist grew up in a family that adhered to tradition. In this respect, it was excluded by the Soviet system. Every time the protagonist comes into contact with pro-system people or the institutions of the system, a conflict arises and the protagonist is often harmed. In the article, this conflict is discussed and interpreted under four sub-headings: "at-car", "traditional human-system person", "institutions of the traditional human-system", "language of the person raised by the mother tongue-system".

Keywords: Uzbek literature, Tağay Murad (Tog‘ay Murod), the evening when the horse is neighing (Ot kishnagan oqshom), old-new conflict, Soviet system.

Giriş

20. yy. Özbek edebiyatının başarılı temsilcilerinden biri de Tağay Murad'dır.¹ Dört uzun hikâye ve iki romanı yayımlanmıştır. Az yazan bir yazar gibi görünse de eserlerinden her biri yayımlandığı günden itibaren büyük ses getirmiştir. Eserleri üzerine Özbekistan başta olmak üzere farklı ülkelerde birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Son zamanlarda Türkiye'de de Murad'ın eserleriyle ilgili tezler yazılmış ve makaleler yayımlanmıştır.² Bu çalışmalarda yazarın bazı eserleri dil incelemesi, roman sanatı ve halk bilimi unsurları bakımından ele alınmış olup ilgili yayınların her biri bu makalenin konusu dışındadır.

Tağay Murad'ın her bir eserini uzun gözlemler sonucu yazdığı bilinmektedir. Bu bakımdan eserlerinde realizm ağır basar. *Atın Kişnediği Akşam* da realizmin hâkim olduğu eserlerinden biridir.

¹ Tağay Murad, 1948 yılında Surhanderya vilayetine bağlı Denav ilçesinin Hocasaat köyünde dünyaya gelir. Temel eğitimini burada tamamlar. 1972 yılında Taşkent Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesinden mezun olur. Bazı dergilerde çalışır, tercümanlık yapar. Moskova'da iki yıl dünya edebiyatı üzerine dersler alır. 1976 yılında yazdığı *Yulduzlar Mangu Yonadi* (Yıldızlar Ebediyen Parlar) adlı uzun hikâyesinde millî sporlardan güreş temasını işler ve edebî çevrelerde adını duyurur. *Ot Kishnagan Oqshom* (Atın Kişnediği Akşam) adlı ikinci uzun hikâyesini 1979 yılında yayımlar. 1980 yılında yazdığı *Oydında Yurgan Odamlar* (Aydınlıkta Yaşayan İnsanlar) adlı uzun hikâyede çocuk sahibi olamayan bir karı kocanın kederini anlatır. 1985 yılında yayımlanan Momo-Yer Qo'shig'i (Ana Toprak Türküsü)'nda Sovyet insanı eleştirilir. Yazarın en başarılı eseri 1994 yılında yayımlanan *Otamdan Qalğan Dalalar* (Babamdan Kalan Tarlalar) romanında Özbek halkının pamuk tarlalarında çektiği çileler anlatılır. 2001 yılında yayımlanan ikinci romanı *Bu Dunyoda O'lib Bo'lmaydi* (Bu Dünyada Ölünmez)'de Sovyetler Birliği dönemindeki Özbek insanının dertleri kaleme alınır. Tercüme eserleri de bulunan yazar çok sayıda ödül sahibidir. 2003 yılında Taşkent'te vefat etmiştir (Mirvaliyev, 1993: 139; Tolkun, 2015: 324-325).

² Bu çalışmalar şunlardır: Yavuz Kartallıoğlu (2000). "*Atamdan Qalğan Dalalar (Atalarımın Kalan Topraklar) Metni Esasında Özbek Türkçesi'nde İsim*". Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi); Selahittin Tolkun (2015). "Tağay Murad'ın Atamdan Qalğan Dälälär Romanında Sovyet Gerçeği ve Sovyet Eleştirisi", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. C. 1, S. 2, 323-348; Hüseyin Baydemir (2020). "Tağay Murad'ın 'Atın Kişnediği Akşam' Adlı Eserinde Halk Kültürü Unsurları", *Prof. Dr. Avni Gözütok - Armağan Kitap*. (Ed. Süleyman Efendioğlu, Hüsnâ Kotan). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 155-171; Ayişe Hümeýra Efe (2020). "*Tağay Murad'ın Aydınlıkta Yürüyen İnsanlar Romanı Üzerine Bir İnceleme*". Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi); Kübra Ece Atıla (2021). "*Tağay Murad'ın 'At Kişnegen Akşam (Ot Kishnagan Oqshom)' Adlı Eseri Üzerine Bir Dil İncelemesi (Metin – Aktarma – Dil İncelemesi – Sözlük)*". Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi); Farangisbonu Sharipova (2021). "Özbek Yazarı Toğay Murad'ın Eserlerindeki Halk Bilimi Unsurları". Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Yazar, üniversite yıllarından sonra memleketi olan Surhanderya'ya döner, bir at edinir ve köpkeri³ oyunlarına katılmaya başlar. At ve köpkeri üzerine deneyimleri ve bizzat sahadan topladığı bilgileri *Atın Kişnediği Akşam* adlı eserine ustalıkla yansıtır. Eserde değerler çatışması bakımından sembolizmin de önemli derecede yer tuttuğu görülmektedir. Yazar eski-yeni arasındaki çatışmayı, sahadan bizzat topladığı birbirine zıt reel unsurları birbirinin karşısına koyarak, vermeye çalıştığı mesajı okuyucunun sezgisine bırakmıştır. Okuyucu bu sembolleri çözdüğü zaman eserde verilen asıl mesajın kapıları aralanmaktadır.

1979 yılında yazımı tamamlanan *Atın Kişnediği Akşam*, türü itibarıyla uzun hikâyedir. Eserde olayların geçtiği zaman dilimi tam olarak belirtilmez. Satır aralarında göze çarpan bazı olay ve isimlerden yola çıkarak bu zaman dilimini 1960-1970'li yıllar olarak sınırlamak mümkündür. Eserde mekân, yazarın doğup büyüdüğü Hocasaat köyü ve etraftaki köyler, kasabalarıdır. Olaylar büyük ölçüde buralarda geçmektedir. Eserin başkahramanı Ziyadulla'nın Duşanbe üzerinden uçakla Moskova'ya kısa bir seyahati ile mekân genişlemiş olsa da bu seyahat çok kısa sürdüğü için olaylar dar bir çevrede geçmiştir denilebilir. Eserin başkahramanı Ziyadulla bütün yönleriyle bir karakter olarak karşımıza çıkar. Rakip kahraman Rihsiyev klasik Sovyet insanını temsil eder; karakterden öte bir tiptir. Olaylar tamamen Ziyadulla'nın etrafında geliştiği için diğer şahıs kadrosu tamamen silik kişiliklerdir. Eserde, Ziyadulla'nın okuldan sonra bir at alıp köpkeri oyunlarına iştirak etmesi konusu işlenmiştir (Baydemir 2020: 156). Eserde eski-yeni çatışması önemli derecede yer tutar. Bu çatışma, makalede “at-otomobil”, “geleneksel insan-sistem insanı”, “geleneksel insan-sistemin kurumları”, “ana dil-sistemin yetiştirdiği insanın dili” olmak üzere dört alt başlık altında ele alınmış ve yorumlanmıştır.

At-Otomobil

At, Türk kültüründe yeri doldurulamayacak bir öneme sahiptir. Eski bozkır yaşamında ve bozkır kültürünün epik eserlerinde at hayatın merkezindedir. Türk kahramanlık destanlarında alp tipinin en yakın arkadaşı attır. Köroğlu'nun Kırat'ı, Manas'ın Akboz'u, Alpamış'ın Bayçıbar'ı sahiplerinin adıyla özdeşleşmiştir âdeta. Başkahraman Ziyadulla da eserin başından sonuna kadar atı Tarlan'la ayrılmaz bir

³ Köpkeri oyununun asıl adı “bozkurt” manasına gelen “kökbörü”dür. Oyun, Özbekçede ulak (uloq) adıyla da bilinmektedir. “Köpkeri, hakem tarafından ortaya bırakılan oğlağın at üzerinden kapılarak hedefe götürülmesi üzerine kurulu bir oyundur. Oyuncular esasen tek başlarına yarıştıkları gibi takımlar hâlinde de yarışabilmektedirler. Binici, kaptığı oğlağı bacağıyla atın sağrısı arasına sıkıştırarak götürüp hedefe bırakır ve böylece bir tur tamamlanır. Tur sayısında bir sınırlama bulunmaz. Oğlağı hedefe getiren yarışmacı, önceden belirlenen ödülü alır.

ikili oluşturur. Ziyadulla ve Tarlan ikilisi, genel olarak Türk destanlarındaki kahraman ile atını hatırlatır. Hatta eserin bir yerinde doğrudan Köroğlu'nun Kırat'ını çağrıştıran paragrafa yer verilir: “Ziyadulla, atını özel bakıma alır. Ahura bağlar, kırk gün kırk gece sabah, öğlen, akşam arpa ile besler. Gübre çıkarılan deliği paçavralarla kapatır, gündüzleri açar. Kırk gün sonra atı dışarı çıkarır” (Murod 2018: 419). Atın iyi yetiştirilmesi için kapalı bir mekânda beslenmesi gerektiği inancı Türk dünyasında yaygındır. Köroğlu destanının Türkistan ve Anadolu varyantlarında, Kırat dört yıl veya kırk gün boyunca hiç ışık sızmayan kapalı bir mekânda beslenir (bk. Alptekin 1997, 125). Tarlan'ın da Kırat gibi yetiştirilmesi, onu, okuyucunun bilinçaltısında derin geçmişe bağlamakta, âdeta epik geleneğin bir halkasına dönüştürmektedir.

Ziyadulla, bütün yönleriyle geleneği temsil eden bir kahramandır. Aldığı gündün beri atı Tarlan'la aralarında sıkı bir bağ oluşmuştur. Tarlan, görünüşüyle, sesiyle ona geçmişini hatırlatmaktadır. At ve sahibi arasında böylesine güçlü bağların kurulduğu sırada, tepede alınan bir kararla et ihtiyacı için atlar kesilmek üzere zorla toplatılmaya başlanır. Ziyadulla bu haberi duyunca beyninden vurulmuş döner. Çünkü atının elinden alınması, onun için bizzat köklerinden koparılmak demektir. Tarlan, Ziyadulla'nın gözünde artık sadece bir at değil, Küntüğüms⁴tır, Alpamış⁵tır, dombıradır, rebaptır aynı zamanda. Atların toplatıldığı günlerde Ziyadulla atını severken ağzından dökülen cümleler, onun ne denli bir kâbus yaşadığını ve atının kendisi için ne demek olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

“Sofradaki et gözüme ilişti. İşte böyle ha!? Tarlan bir oldubittiyle böyle olacak öyle mi? Eti bir tarafa, kemikleri bir tarafa ayrılacak ha! Tövbe tövbe! ... Sonra kelle paçası ayrılacak. Toynaklarını köpeklere atacaklar. Köpekler toynakları kemirecek. Yalnız toynaklardaki nallar kalacak. ... Yeleleri ve kuyruğunu gömecekler. Yeleler toprak altında çürüyecek. Böylesine güzel yeleler ha? Bu yele değil, ipek, ipek! Bu yele değil dombıra teli, dombıra teli! ... Tarlan, at değil Cumanbülbul'ün söylediği Küntüğüms! Fazıl Yoldaş'ın söylediği Alpamış! ... Lüle lüle boynu boyun değil, dombıra, dombıra! ... Küntüğüms et için kesilir mi? Alpamış et için kesilir mi?” (Murod 2018: 438).

⁴ Küntüğüms, Özbekler arasında meşhur bir destandır. Burada destanın başkahramanı Küntüğüms'a atıf vardır.

⁵ Alpamış, Türk dünyasında meşhur bir kahramanlık destanıdır. Destanın en güzel varyantlarından biri de Özbeklere aittir. Burada destanın başkahramanı Alpamış'a atıf vardır.

Ziyadulla, iç dünyasında yaşadığı şok ve kâbusu bu ifadelerle dışa vururken, âdeta karşılıklı konuşuyormuşçasına Tarlan kişner. Ziyadulla konuşmaya devam eder: “*Hey hey! Evet, sesine ölürüm ben! Dedim. Kendim gülüp kendim söyledim! ... Evet, can! Dedim. ... Kişneme değil, güzel bir rebap müziği dinlemiş gibi oldum! Dombıra dinlemiş gibi oldum! ... Biraderler, at rebap müziği, at görkemli manzara(dır)!*” (Murod 2018: 438).

Ziyadulla’nın atıyla kurduğu ünsiyet, eserin sonuna kadar giderek artacak ve son satırlarda Ziyadulla’nın ağzından şu cümleler dökülecektir: “*Bilmiyorum Tarlan, bilmiyorum. ... Ben seni biliyorum Tarlan. Onlar benim için bigâne, Tarlan... He Tarlan, sen benim kardeşimsin, kardeşim. ... He Tarlan, sen benim yeğenimsin, yeğenim. ... He Tarlan, sen benim ağabeyimsin, ağabeyim. ... He Tarlan, sen benim biraderimsin, biraderim. Tamam, ben artık kimseye biraderim demeyeceğim. Benim biraderim sensin, Tarlan. He Tarlan, sen benim ebedi biraderimsin, ebedi biraderim...*” (Murod 2018: 496). Ziyadulla, eserin sonunda atını aile üyelerinin de önüne geçirerek ona ne kadar değer verdiğini ifade etmektedir. At, Türk kültüründe, bu cümleden Özbek’in yaşamında da yeri doldurulamaz bir ehemmiyete sahiptir. Eserde baştan sona atın Özbek kültüründeki önemine vurgu yapılmaktadır. Derbend köyünden gelen köpkeri oyuncusu ise atına “*babam*” diye hitap etmektedir (Murod 2018: 435).

Ziyadulla’nın atının Kırat gibi yetiştirilmesi, meşhur destan kahramanlarıyla anılması, sesinin geleneksel halk çalgılarına benzetilmesi ve ailenin bir üyesi olarak görülmesi, atın geçmişten beri hayatın tam ortasında olduğunu göstermektedir. Geleneksel yaşamın bütünleyici bir parçası olan ata karşılık, son yüzyılda yeni hayatın ayrılmaz bir parçası olan otomobil yaşamlara girmeye başlamıştır. At-otomobil çatışması eserin arka planında okuyucunun dikkatini çekecek düzeyde işlenmiştir. Büyük kentlerden kırsala doğru hızla yayılan yeni yaşama destursuz giren otomobil, Ziyadulla’yı geleneksel kalıplarla yetiştiren annenin bile kalbini çalmıştır. Ziyadulla’nın, atı satın alıp getirdiği gün annesi hiç beklenmedik bir tepki verir:

– *Atı ne yapayım! Araba attan daha iyi... dedi.*

– *Arabayı ne yapayım! Atı varın kanadı var⁶, dedim.*

– *Ata yem hani...*

– *Yem? Allah her canlıyı rızkıyla birlikte yaratır. At peyda oldu, kanat peyda oldu⁷. Yem bulunur.*

⁶ Atasözü: *Oti borning qanoti bor.*

⁷ Atasözü: *Ot biidi, qanot bitdi.*

Kardeşler, araba denilen şey demir! Canı yok! Canı olmayan şey insanın dostu olamaz! Zira demirin yüreği yok! At, insana dost olur. Çünkü atın canı var, yüreği var!” (Murod 2018: 413-414).

Ziyadulla, atını almak için gelen görevlilere tepki gösterince tutuklanır ve bir arabaya bindirilir. Arabaya binmeye alışık olmayan Ziyadulla'yı araba tutar. Çünkü araba, Ziyadulla'nın dünyasına yabancı bir unsurdur: *“Yolda kusa kusa git-tim. ... Biraderler, benzin kokusunu hiç sevmiyorum! Benzin, başımı döndürüyor. Midemi bulandırıyor, kusturuyor. Gökten düşüyormuş gibi oluyorum.”* (Murod 2018: 441).

Ziyadulla, şahit olduğu bir kavgaya tanıklık etmek için birkaç kere karakola çağrılır. Kendisini almak için gelen resmî araçlara da, şehre giden ulaşım araçlarına da binmez. Her zaman atıyla gitmeyi tercih eder. Sonunda mahkeme süreci başlar. Ziyadulla son duruşmada şahit olduğu kavganın zanlılarıyla yüzleştirilir. Duruşma-dan sonra atıyla köyüne dönen Ziyadulla'yı kızıl bir otomobil takip eder. Bir vadide Ziyadulla'ya yetişen araçtan inen kişiler (zanlılar), Ziyadulla'yı da atını da ölesiye döver ve kaçarlar. Kızıl otomobil, yeni olanı yani sistemi; at ise eski olanı, geleneği temsil etmektedir. Ziyadulla'nın zorunlu olarak otomobile bindiğinde rahatsız ol-ması ve eserin sonunda kızıl otomobilden inenler tarafından ölesiye dövülmesi eski-yeni çatışmasının sembolik ifadesidir. Kızıl otomobilin ata yetişmesi ve içinden inenlerin Tarlan'ı da dövmeleri, “eski”nin “yeni” karşısında mağlubiyeti ve dışlan-masının kaçınılmaz olduğuna dair sembolik mesajdır.

Geleneksel İnsan-Sistem İnsanı

Eserin başkahramanı Ziyadulla, bütün yönleriyle geleneksel insanı temsil et-mektedir. Sovyet sisteminin dışlayıcı bir organı olan okulu terk etmek zorunda ka-lınca, dışarıdaki geleneksel yaşamın koynuna atılır. Çocukluk yaşlarında sırasıyla bekçilik, külhancılık⁸ ve çobanlık gibi geleneksel meslekleri icra eder. Çobanlık ya-parken dombıra çalmayı ve destan söylemeyi, yani bahşılık sanatını öğrenir: *“Kır-larda koyun otlatıp ney çaldım. Nefesim yetmedi. O zaman eski bir dombıra buldum. Dombıramı şakıttım, uçsuz bucaksız kırlara, yayılıp otlayan koyunlara, zirvelerin tepesinde durmaksızın ötüşen kuşlara, kat kat apak bulutlara destan söyledim. Bu destanları uzun kış geceleri dedelerimizin biri bırakır biri söylerdi. Dedelerimizin çoğu rahmetli oldu. Rahmetliler gibi destan söylemek mümkün olmadı.”* (Murod 2018: 411).

⁸ Hamamlarda ateş yakma işi, hamamı ısıtma işi.

Özbek destan anlatıcıları ve ozanlarının genel adı bahşı (baxshi)dir. Geleneksel olarak bahşılar çoğunlukla hayvancılıkla geçinen kırsal kesimden, çobanlar arasından çıkarlar. Çobanlar umumiyetle dombıra çalarlar. Çobanlık yapan çocuklar henüz küçük yaşlarda dombıra çalmayı öğrenirler. Ozanlık kabiliyeti olanlar bir ustanın yanında bir süre eğitim alarak profesyonel bahşı olurlar. Böyle bir eğitimden mahrum olanlar ise amatörce çalıp söylemeye devam ederler (Mirzayev 1979: 33-34). Ziyadulla bir ustanın yanında eğitim görmediğinden ömrünün kalan kısmında amatörce bahşılık sanatını icra eder. Özellikle akranlarıyla bir araya geldiklerinde dombırasını alıp termeler⁹ söyler. Köpkeri arkadaşı Semed'in evinde toplandıkları gün Ziyadulla dombırasıyla meclisi şenlendirir:

“Sözü söze kattım, cümleyi cümleye çattım, atları nağmelere saldı. Atlar türkü oldu! Hey yavrum hey!

<i>Bul sag ‘ringga qarayman</i>	Şu sağına bakıyorum
<i>Kuyovli qiz yotguday,</i>	Güveyili kız yatacak kadar,
<i>Burningdan chiqqan damingga</i>	Burnundan çıkan nefesine
<i>Karrak bossa yonguday,</i>	Deve dikenini basılsa yanacak kadar,
<i>Quloqlaring orasidan</i>	Kulakların arasından
<i>Qo ‘shtegirmon suv o ‘tguday!..</i>	Çift değirmen suyu akacak kadar!..

(Murod 2018: 475).

Ziyadulla, geleneksel değerlerin yaşatıldığı bir evde doğup büyümüş; Özbek örf ve âdetlerine, halk inanışlarına sıkıca bağlı bir anne tarafından yetiştirilmiştir. Eserde annesi, hayatına çoğu kez geleneklerin yön verdiği sıradan bir Özbek kadın tipini temsil eder. Bu kadın için geleneklerden ve halk inanışlarından sapmak, her türlü felaket ve uğursuzluğun kapısını aralamak demektir. Ona göre hayatın en sıkıntılı, buhranlı zamanlarında bile gelenek ve inanışların terk edilmemesi gerekir. Ziyadulla, eve gelip atı almak isteyen resmî görevlilerle tartıştığı sırada bile annesi geleneğin yerine getirilmesini ister:

- “O zaman içeriden annemiz çıkıp geldi.*
- *Söyle, ülgü¹⁰ verip gitsin, dedi.*
 - Beylere kapının önünde yetiştim.*
 - *Efendim, evde bebeğimiz var, adı İbrahim.*
 - Bey omzu üzerinden bakarak konuştu.*

⁹ Özbek bahşılık geleneğinde âşık şiirinin genel adı ‘terme’dir (bk. Musakulov 1984; Baydemir 2016: 575-589).

¹⁰ İleride ülgü hakkında bilgi verilmiştir.

- *Ee, ne yapalım?*
- *Bebekli eve geç vakit gelinmez. Eğer gelinmiş ise, giderken ondan ülgü almak gerek.*” (Murod 2018: 440).

Burada, bütün Türk dünyasında yaygın bir âdet ve inanışa yer verilmiştir. Bebekli eve zamansız gelen insanlar evden ayrılırken üzerlerinden -saç teli, elbisesinden iplik parçası, düğme, giysinin bir parçasığı vs.- herhangi bir şey vermelidirler. Bırakılan bu nesneye Özbekler arasında ülgü denir. Misafirler gittikten hemen sonra ülgü ateşte yakılır. Bu ritüel, Türk mitik tasavvurunda dış güçleri kontrol etmek amacıyla icra edilir. Annesinin biraz zamansız olan bu çıkışını Ziyadulla hiç yadırgamaz. Çünkü bu istek Ziyadulla'nın bilinç dünyasına yabancı değildir. Çocukluğundan beri bu ocakta, bu annenin elinde yetişmiştir.

Özbekistan'da olduğu gibi Türk dünyasının her köşesinde yardımlaşma önemli toplumsal değerlerden biri olarak kabul edilir. Aile bireylerinin birbirleri üzerinde, komşunun komşu üstünde hakları vardır. Hatta Türk kültüründe aynı köyden, aynı kasaba ve şehirden olmak da bir yardım vesilesi olarak karşımıza çıkar. Ziyadulla her zaman ve her durumda bu değerlere çok önem veren biridir. Tanıdık olsun veya olmasın, eğer birisi yardıma muhtaçsa, hiç tereddüt etmeden yardıma koşan Ziyadulla yufka bir yüreğe sahiptir. Bir gün bölge pazarına kuru üzüm götürüp satar. Alışverişten sonra bir çayhanede oturur. O sırada çayhanenin önünde bir kavga başlar. Birkaç kişi bir olmuş, bir adamı dövmektedirler. Kavga edenlerin etrafını sarmış büyük bir kalabalık olayı seyretmekte, hiç kimse kavgayı ayırt etmemektedir. Üstelik seyirciler arasında üniformalı askerler de vardır. Askerler kavgayı hiç umursamazlar. Bu manzara Ziyadulla'nın tuhafına gider. Ani bir refleksle yerinden fırlar ve kavga edenleri ayırır; yediği dayak yüzünden kendinden geçen, hiç tanımadığı adamı hastaneye götürür. Kolluk güçleri Ziyadulla'nın ifadesini alırlar. Daha sonra defalarca ifadeye çağırırlar. Ziyadulla her seferinde atıyla uzun ve meşakkatli bir yol kat ederek ifade vermeye gider (Murod 2018: 454-459). Türk kültüründe, insanların yığılarak kavga edenleri izlemesi normal değildir. Çayhane önündeki kavgayı askerlerin ve sivil insanların hiç tepki vermeden seyretmeleri hem sistem bozukluğunun hem de toplumsal bozukluğun bir belirtisidir. Eserde anlatılan döneme kadar Türkistan bölgesi, bir asır boyunca Rus sömürgesinde kalmıştır. Bilhassa yarım asırlık Sovyetler Birliği dönemindeki ağır kültürel ve ahlaki yıkım, toplumun bir kesimini artık kendi değerlerinden koparmaya başlamıştır. Bu yıkımın neticesinde belli bir kitle, köklerinden ve manevi değerlerinden koparılmış; mankurtlaştırılmıştır. Eserde kavgayı seyreden sessiz yığın, sonradan türeyen bu mankurt nesli temsil eder. Askerlerin tepkisizliği ise sistemin bu yıkıma bilerek göz yumduğunu ifade eder. Devlet

sistemleri, düzen (kozmos)ı temsil eder. Üniformalı askerlerin kavgaya seyirci kalmaları, temsil ettikleri devletin düzenden ziyade, yıkımdan, kargaşa (kaos)dan yana olduğunu okuyucunun bilinçaltına yerleştirir.

Yazar, köklerine ve geleneklerine sıkıca bağlı olan Ziyadulla'nın karşısına, Sovyet insanını temsilen Rihsiyev'i çıkarır. Rihsiyev, başkahramandan sonra üzerinde en çok durulan kişi olsa da karakter değil, tiptir. O, sosyalizm realizmine göre kaleme alınmış edebî eserlerdeki ideal Sovyet insanı tipini temsil eder. Ziyadulla'nın olaylara karşı nasıl bir tepki vereceği tahmin edilemezken, sosyalizm realizmini iyi bilen okuyucu Rihsiyev'in vereceği tepkiyi önceden tahmin edebilmektedir. Çünkü o kalıp ve model davranışlar gösteren, idealize edilmiş bir Sovyet insanıdır.

Rihsiyev, Ziyadulla'nın köylüsüdür. İkisinin de çocukluğu aynı köyde, aynı sokakta geçmiştir. Köydeki evleri yan yanadır. Rihsiyev, Sovyet okullarında okumuştur. Radyoda muhabir olarak çalışmaktadır. Sovyetler Birliği'nde örnek gösterilebilecek herhangi bir çobanla ilgili radyo metni yazmak istemektedir. Kolhozdan böyle bir çoban bulunmasını talep eder. Kolhoz yönetimi, Ziyadulla'yı seçer ve gönderir. Ziyadulla ve Rihsiyev radyoevinde karşılaşırlar. Yıllar sonraki bu ilk karşılaşmada iki kahramanın dünya görüşlerinin, hayata bakışlarının yer ile gök kadar birbirine uzak olduğu anlaşılır. Aralarında geçen konuşma, eserdeki kültürel çatışma kısımlarından birini oluşturur. Rihsiyev, Ziyadulla'nın eline kâğıt ve kalem tutuşturur; çobanlığı -Sovyet sisteminin sağladığı imkânları ön plana çıkararak- edebî bir metin hâlinde yazmasını ister. Ziyadulla bunu yapamayacağını, eğitim durumunun bunun için yeterli olmadığını ve üstelik Sovyet sisteminin kendisi için herhangi bir imkân sağlamadığını, yüzyıllardan beri bilinen çobanlık mesleğini sürdürdüğünü, yaptığı işi ancak anlatabileceğini belirtir. Rihsiyev, aradığı "sosyalist çoban"ın bu olmadığını anlar ve kibarca kapıyı gösterir. Ziyadulla yıllar sonra görüştüğü arkadaşına dombırasıyla bir iki parça söyler:

"... Dombıramı alıp destan söylemeye başladım. Destanımda bir avluya gelin geldi. Avluda ateş yakıldı, çenk çalındı. Gelin at üstünde geldi. At, ateşin etrafında bir dolaştı. At, destan oldu.

*Boli boli boling bor,
Ming tumorli nozing bor,
Jasadingga qarayman
Chopadigan holing bor.*

...

*Otlardi boqsang qashib boq,
Olisdan suvini tashib boq,*

Balı balı balın var,
Bin katmanlı benin var,
Gövdene bakıyorum
Uçar gibi hâlin var.

...

Atları bakacaksan kaşıyıp bak,
Uzaktan suyunu taşıyıp bak,

*Sıra uzmanın yamini,
Yemini yemiga qo 'shib boq.
(Murod 2018: 415-417)*

Asla kesme yemini,
Yemini yemine katıp bak.

Rihsiyev, Ziyadulla'nın destan söylemesine tahammül edemez. O, bütün geleneksel değerlere karşı olduğu gibi halk edebiyatına da karşıdır: "*Halk edebiyatı, halk edebiyatı! İlkel, ilkel! Entelektüellik yok, entelektüellik! Entelektüel meseleler ele alınıp bir sonuca bağlanmıyor! ... Araştırınız, daha çok klasikleri okuyunuz. Belirtelim, Beethoven, Çaykovski, Eşrefi...*" (Murod 2018: 417). Rihsiyev bu tepkiyi verirken toplumun gerçeklerinden ne kadar kopmuş olduğunu göstermektedir. İlkokul mezunu olan, hayatta kalabilmek için çobanlık yapan Ziyadulla'nın Batı klasiklerini okuyamayacağını düşünmemektedir. Üstelik ozanlık geleneği, Türklerin tarih sahnesinde var olduğu en eski dönemlerden beri devam edegelen önemli bir sanat dalıdır. Bunu ilkel olarak nitelenmesi, içine düştüğü fikri buhran ve aciziyeti göstermesi açısından önemlidir.

Rihsiyev, sistemin eğitim kurumlarında yetişmiş bir kişi olduğu için o bütün yönleriyle sistemi temsil eder. Rihsiyev, çevresindeki insanlara hiç değer vermemektedir. Almış olduğu eğitim yüzünden bütün insani duygularını yitirmiştir. Onun için bireyler tek başlarına hiçbir şey ifade etmezler. Doğarlar, büyürler, sistem için çalışırlar ve ölürlər. Öldükten sonra dört kişinin götürüp bir yerlerde toprağa gömmesi kâfidir. Onun insana bakışı, sistemin vatandaşlara verdiği değeri yansıtır. Ona bu insan algısını aşıl原因 güç, bizzat sistemin kendisidir. Rihsiyev, aşırı derecede politize olmuş bir kişiliktir. Köyde sıradan insanlarla konuşurken bile daima uluslararası politikalarından ve Sovyet siyasetinden bahsetmektedir. Sovyetler Birliği dışındaki bütün ülkeleri kapitalist ülkeler olarak görmekte, bu ülkelerin siyasetini karalamakta, NATO kapsamında yürütülen bütün faaliyetleri eleştirmektedir. Rihsiyev'in gözleri öylesine kararmıştır ki, en yakınındaki insanların acılarına da sevinçlerine de ortak olmamaktadır. Ona göre değer verilmesi gereken tek şey uluslararası siyaset ve Sovyet politikalarıdır. Günün birinde köydeki komşu kadınlardan biri ölür. Rihsiyev cenaze törenine katılmaz. İlkokul mezunu Ziyadulla, Sovyet okullarında yüksek tahsil(!) görmüş Rihsiyev'e insanlık dersi vermek ister fakat Rihsiyev yine bildiğini okur:

"– Rihsiyev ağabey ... siz okumuş adamsınız. Dünyanın gidişatını bilirsiniz. Benim size öğretmem doğru değil. Hiçbir zaman halktan kopmayın ağabey. Bilhassa iki dönemde halkın arasında olunuz. Biri, düğünlerde. ... Bir diğeri de taziyede. Üzü-

lün, ağlayın, halkın derdine ortak olun. Ölüm acısını bir insan kaldıramaz. Ağır gelir. İşte o zaman yanında bulunarak acısını paylaşınız. İnsan, işte şu iki zamanda insanlığını gösterir.

– Herkesin katılması şart mı Yoldaş Kurbanov! ... Yakın akrabalarından dört kişi katılsa yeter. Tabutun dört tarafından tutup götürürler. Dört kişiden fazlası gereksiz. Hadi altı kişi olsun. İki de mezarı kazsın. ... Yaşlı bir kadının ölümü sıradan bir şey Yoldaş Kurbanov! ... Dikkate değer bir şey değil. Bak uluslararası arenada ne kadar trajik hadiseler oluyor. İran şahı Pehlevî gizlice emir verip sinema salonunu yaktırması. İçeride beş yüz insan varmış. ...” (Murod 2018: 465-466). Cenazesi kaldırılan yaşlı kadın kolhozlarda çalıştırılan sayısız insandan biridir. Sovyet sistemi, Türkistan’da milyonlarca insana pamuk tarlalarında çalışan birer makine, hayvan sürüleri peşinde koşturan birer robot gözüyle bakmış; yaklaşık yetmiş yıl boyunca Türkistan’daki “insan gücü”nü sömürmüştür. Bu insanlara öldükten sonra âdeta çöplüğe atılacak meta gözüyle bakılması, eserde Rihsiyev’in ağzından dile getirilmiştir.

Bir gün Rihsiyev, ayırt ettiği kavgadan dolayı sürekli ifade vermeye giden Ziyadulla’ya nasihatte bulunur. Rihsiyev’e göre, Ziyadulla’nın kavga edenleri ayırarak, kavgada yaralanan kimsesiz adamı hastaneye yetiştirmesi yanlıştır. Bunu yaparak kendi başına iş açtığını söyler. Yıllar önce kendi başından geçen bir olayı örnek olarak anlatır: “Günün birinde şehirden gününbirlik tarlaya, pamuk toplamaya giderler. Tarlanın kenarındaki ırmağın kıyısında üç genç kavgaya tutuşurlar. Gençlerden biri kaçarken suya düşer. Suyun içinde batıp çıkmakta ve boğulma tehlikesi geçirmektedir. Diğer kavgacı gençler kaçarlar. Olayı bulunduğu yerden tek başına gözetleyen Rihsiyev, genci sudan çıkarmak için kılını bile kıpırdatmaz” (Murod 2018: 487-488). Çünkü sonradan açılması muhtemel bir soruşturmada olayın şahidi olarak ifade vermeye çağrılmak istememektedir. İfade vermeye gitmek kendisi için zahmet olacak, gereksiz yere yorulacaktır. Rihsiyev bu hatırasını ve ölümle pençeleşen bir gence yardım etmeme gerekçesini ballandıra ballandıra anlatınca Ziyadulla ve ortamdaki diğer insanlar Rihsiyev’in davranışını yadırgarlar. Çünkü onların dünyasında yardıma muhtaç kişiye yardım eli uzatmamak, hele hele ölümle pençeleşen bir genci görmezden gelmek kabul edilir bir davranış kalıbı değildir.

Sistem tarafından kendi değerlerinden koparılmış bir diğer kişi de Tarım Müdürlüğünden bir yetkilidir. Devlet mercilerince alınan bir kararla atlar toplatılıp kesime gönderilecektir. Tarım Müdürlüğü yetkilisi iki askerle birlikte Ziyadulla’nın evine baskın yaparak atını almak ister. Atının olmadığını, olsa bile sadece köpkeri oyununda bindiklerini söyleyen Ziyadulla, yetkiliden çok sert bir cevap alır:

“Bize dış gıcırdatma, senden korkmuyoruz! Çift çift sığır, koyun, tavuk, at... Bunca hayvanı ne yapacaksın? ... Kapitalist mi olacaksın? Biz sosyalist toplumda yaşıyoruz! Oo, ata binip yoksa ‘basmacı’ mı olacaksın? ... Köpkeri gerici işi! Köpkeri vahşilerin oyunu!” Derdini tam olarak anlatamadığını düşünen Ziyadulla ağzını açar açmaz, yetkili kişi, Ziyadulla’nın annesine söver. Bardağı taşıran bu son damladan sonra Ziyadulla da yetkiliye hak ettiği sertlikte cevap verir ve kavga başlar (Murod 2018: 440-441). Geleneği temsil eden Ziyadulla’nın evine sistem adına baskın yapan ve ona ağza alınmayacak hakaretler eden bu yetkilinin başında, Özbeklerin geleneksel şapkası olan doppı vardır. Yazar, özünden koparılmış bu kişinin de Özbek olduğunu okuyucusuna dolaylı olarak aktarmaktadır. Bu kişi, yukarıda bahsi geçen ülgü bırakma âdetini bilmemekte, kendisine izah edilince alaycı bir cevap vermektedir. Basmacıları kötü göstermesiyle, işgalcilerin tarafında olduğunu açıkça beyan etmektedir. Hâlbuki Basmacılık hareketi, Sovyet sisteminin Türkistan’a yerleştirilmeye çalışıldığı yıllarda işgalci güçlere karşı başlatılmış bağımsızlık mücadelesinin adıdır. Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’daki Kuvayımilliyeye ne ise Basmacılar da odur. On yılı aşkın bir süre devam eden bu mücadelelerde yüzbinlerce insan canını vatan için feda etmiş; nice ocaklar sönmüştür. Basmacılık hareketini fikrî düzeyde destekleyen aydınlar işkencelere maruz kalmış, sürülmüş ve büyük bir kısmı da öldürülmüştür. Basmacılık, Türkistan’da Çarlık Rusya döneminde başlayan Rus hâkimiyetine karşı mücadelenin devamı ve Bolşevik ihtilalinden sonraki adıdır (bk. Hayit, 1997; Ziyayev, 2007). Basmacılık’ın karşısında olmak, işgalcilerin tarafında olmak demektir. Başında doppısı olan bu yetkilinin Basmacılık’tan istihzayla bahsetmesi, Sovyet sisteminin, insanların algılarını nasıl altüst ettiğini göstermektedir.

Geleneksel İnsan - Sistemin Kurumları

Eserde anlatılan olaylar SSCB döneminde geçmektedir. Ziyadulla’nın doğup büyüdüğü muhitte SSCB bütün devlet kurumlarıyla mevcuttur. Bu yıllarda vatandaş-devlet ilişkisi hep tek yönlü olarak işlemiş, devlet daima veren değil alan taraf olmuştur. Ziyadulla ilkokul beşinci sınıftayken bir sabah uyandığında başında yara döküğünü fark eder. Yaralar bir süre sonra yayılınca doktora gider. Doktorların yaptığı tedaviden sonra bütün saçları dökülür. Yerine yeni saçlar çıkmaz, kel kalır. Sözde tedavi olduktan sonraki durumu, öncesine göre daha kötüdür. Eserde, geleneği temsil eden Ziyadulla’nın, sistemin kurumlarıyla ilk teması bu olayla başlar. Sistemi temsil eden kurumların, geleneksel ailelerde büyümüş fertlere hiçbir yardımının dokunamayacağı mesajı bu temsili hadise üzerinden okuyucuya aktarılmış olur. Sovyet sisteminin uzun vadede vazgeçilmez bir amacı vardır. Dili, dini, ırkı, kültürü farklı toplumları kimliklerinden sıyrarak, sosyalizme hizmet eden Rus dilli büyük bir topluluk ortaya çıkarmaktır. Yani sistemin insanlar üzerindeki müdahalesi yapıcı değil

yıkıcıdır. Bireyler, Sovyet kurumlarıyla her temasa geçişlerinde kimliklerinden ödün vermek zorundadırlar. Buna direndikleri takdirde sistemin dışına itilecek; devletin vatandaşlarına sunmak zorunda olduğu en temel haklardan bile yararlanamayacaklardır. Ziyadulla kel kalınca büyük bir börk satın alır, okulda başına geçirir. Börk, yüzyıllardan beri Türkistan'da giyilen millî başlıklardan biridir. Börk takarak okula gitmesi, kimliğinden ödün vermek istemeyen Ziyadulla'nın sisteme başkaldırışıdır. Millî ve yerli bir ögenin, sistemin kurumu olan okula girmesi ister istemez çatışma doğuracaktır. Sistemi temsil eden bir kurumda yine sistemi temsil eden öğretmen bu duruma müsaade etmez; Ziyadulla'nın başındaki börkü alıp pencereden dışarı fırlatır. Börkün pencereden fırlatılması, sistemin farklı kimliklere tahammülünün olmadığını temsil eder. Ziyadulla için artık bir tercih yapma vakti gelmiştir. Ya börkün temsil ettiği bütün millî ve yerel değerlerine sahip çıkacak ya da sisteme teslim olacaktır. Ziyadulla kimliğinden taviz vermez ve okulu terk ederek geleneksel meslekleri öğrenmeye başlar (Murod 2018: 410-411).

Ziyadulla'nın sistemin kurumlarıyla diğer teması radyo evine çağrılmasıyla gerçekleşir. Burada, sistem tarafından yetiştirilmiş Rihsiyev ile görüşür. Ziyadulla yanında getirdiği dombirasıyla destan söylemek ister. Rihsiyev hem destan vb. halk kültürü değerlerini hem de Ziyadulla'yı aşağılayarak kapıyı gösterir. Zira Rihsiyev'in aradığı çoban, Sovyet insanı kalıplarına uymak zorundadır. Ziyadulla bu kalıbın tamamen dışında olduğu için, radyo evinden kovulmakla, sistem tarafından tekrar dışlanmış olur (Murod 2018: 415-418).

Ziyadulla, evine baskın yapan üst düzey görevlinin hakaretleri üzerine onunla tartışır. Bunun üzerine tutuklanıp karakola götürülür. Karakolda daha derdini anlatmadan bir subay tarafından dövülür. Karakol komutanının huzuruna çıkarılır. Subay tarafından dövüldüğünü söylediğinde, döven subayla yüzleştirilir. Subay dövüğünü inkâr eder. "Sovyet askeri asla yalan söylemez, Sovyet askeri asla dövmez" denilerek Ziyadulla'ya kimse inanmaz. On gün gözaltında işkence gördükten sonra ancak kurtulabilir. Sistemi temsil eden bu kurumla temasında da Ziyadulla dövülmüş, işkence görmüş, aşağılanmış bir şekilde evine döner (Murod 2018: 441-444).

Bir gün köpkeri oynarken Ziyadulla'nın kolu çıkar. Eve doktor çağrılır. Doktor müdahale edemez, Ziyadulla'yı sovhoz hastanesine götürür. Ziyadulla'nın dirsekten çıkık kolu alçıya alınır ve hastaneye yatırılır. Yirmi gün sonra alçı çıkarılır ve evine gönderilir. Geçmiş olsun ziyaretine gelenler arasında Hasan Baba adında sıra-

dan bir kişi, kolun eğri durduğunu fark eder ve Ziyadulla'ya, Kurbannazar adlı sınıkçıya¹¹ gitmesini tavsiye eder. Ziyadulla, Kurbannazar'ın köyüne giderek çıkık kemigi yerine yerleştirir. Kolunda ne ağrı ne de eğrilik kalır. Kurbannazar, sınıkçılık mesleğini babası Hıdır'dan öğrenmiştir. Bölgede çok meşhur sınıkçı olan Hıdır öldükten sonra bu geleneksel mesleği oğlu devam ettirir (Murod 2018: 479-485). Ziyadulla'nın, sistemin kurumlarıyla her temasında zarar gördüğü gerçeği, eserin bu bölümünde de gözler önüne serilmiştir. Sistem, geleneksel kahramanı -sembolik olarak- dışlamış ve geleneksel meslek icra eden halk tabibine itmiştir.

Ana Dil-Sistemin Yetiştirdiği İnsanın Dili

Sovyetlerin Türkistan'da kararlı bir şekilde yürüttüğü en yıkıcı planlardan biri de özel dil politikasıdır. Baymirza Hayit 1951 yılında Millî Türkistan mecmuasının 70-71. sayılarında yayımladığı "*Bolşeviklerin Dil Sahasındaki Yeni Oyunları*" başlıklı makalesinde, Türkistan bölgesinde yürütülen bu dil siyasetini adım adım anlatır. Hayit'in verdiği bilgilere göre, 1920'li yıllarda başka maksatların arkasında gizlenen bu sinsi plan, Stalin'in, Komünist Parti'nin XVI. Kurultayı (1930)'nda "*Sosyalizmin dünya ölçeğinde galebesi için bütün millî dillerin bir dile dönüşmesi gerekir!*" demesi üzerine artık açıktan uygulanmaya başlanır. Maksat, Sovyet ittifakını oluşturan diğer milletlerin dillerini yok etmek, Rusçayı ortak dil kılmaktır. 1941 yılından sonra bir adım daha ileri gidilir ve Türk cumhuriyetlerinin resmî yazışma dili zorunlu olarak yalnız Rusçaya dönüştürülür. Okullarda Rusçayı iyi öğrenemeyen öğrenciler mezun edilmez (Hayit, 2004: 170-178). Bu politikanın Sovyet sisteminin çöküşüne kadar uygulandığı, bundan da en büyük zararı Türk soylu halkların gördüğü, bölgeye ilgi duyan herkesin bildiği bir gerçektir. Onlarca yıl boyunca bilinçaltına Rusça konuşmanın bir üstünlük olduğu zannı yerleştirilmiş olduğundan, Sovyetler döneminde alışkanlık hâline dönüşen bu illetten, bağımsızlıktan sonra da Türk topluluklarındaki bazı kesimler kolayca kurtulamamışlardır.

Rus hâkimiyeti dönemindeki dil politikaları, Türk dünyasında yıkıcı iki sonuç doğurdu. Birincisi, Rusça, evde, sokakta konuşulan dil hâline getirildi. Çocuklar ana dil olarak Rusça öğrenip, dünyayı ve hayatı Rusça algılamaya, Rusça düşünmeye başladılar. Böylece kendi dillerini bilmeyen kitleler oluşturuldu. İkinci yıkım ise Rusça karşısında mahalli dillerin yapısının bozulması ve söz varlığının Rusça lehine

¹¹ Sınıkçı, eski Türkçede kır- anlamıyla kullanılmış olan "sı-" fiilinden (Baran, 2008: 44) türetilmiş olup "kırıkçı" anlamına gelmektedir. Sınıkçılık, Türk dünyasında çok eskiden beri bilinen geleneksel bir meslektir. Kırık ve çıkık kemikleri tedavi eden kişiler, Anadolu'da olduğu gibi Türk dünyasının birçok bölgesinde -fonetik farklılıklarla- bu adla anılır.

değişmesidir (Hayit, 2004: 173). Baymirza Hayit'in de belirttiği üzere, Türk lehçelerinde zamanın şartlarına göre ihtiyaç duyulan sözcükler diğer Türk lehçelerinden karşılanmak yerine doğrudan Rusçadan alındı. Bunun neticesinde karmakarışık diller ortaya çıkıverdi. *Atın Kişnediği Akşam*, bu açıdan incelendiğinde de okuyucuya önemli mesajlar vermektedir.

Ziyadulla ve yakın çevresi, Sovyet kurumlarının propaganda faaliyetlerinden etkilenmedikleri için atadan, dededen kalma geleneksel bir yaşam sürdürmektedirler. Bu ailelerin evlerinde doğal, tertemiz bir Özbekçe konuşulmaktadır. Ziyadulla'nın dili zengin ve duru bir Özbekçedir. Konuşması sırasında atasözlerine sık sık müracaat eder. Atasözleri sayesinde Ziyadulla'nın dili okuyucu tarafından olabildiğince doğal hissedilmektedir. Kahramanın yüzyıllar öncesinden süzülüp gelen bu dil hazinelerini sık sık söylemesi, onu geçmişine bağlar; geçmişin bir devamı konumuna getirir. Eserde konunun akışına göre Ziyadulla'nın ağzından çıkan atasözlerinin sayısı 47'dir (bk. Baydemir 2019: 52-55). *Atın Kişnediği Akşam*, tür olarak uzun hikâye olduğu için, romana göre oldukça kısa bir türde bu kadar atasözü kullanılması, yazarın okuyucuya dil çatışmasını daha iyi hissettirmeye çalışması şeklinde yorumlanabilir.

Ziyadulla'nın konuştuğu bu doğal dile karşılık, sistemin kurumlarında çalışan veya sistem tarafından yetiştirilmiş kahramanlar Özbekçe ve Rusça karışımı (melez) bir dil kullanmaktadırlar. Bu dil, ne sadece Rusça bilen kişinin ne de sadece Özbekçe bilen kişinin anlayabileceği bir dildir. Yukarıda da belirtildiği üzere yaklaşık bir buçuk asırlık Rus hâkimiyeti döneminde ne yazık ki belli bir kesimde böyle kirlili bir dil ortaya çıkmıştır. Eserin kahramanlarından Rihsiyev başta olmak üzere sistemin kurumlarında çalışan diğer Özbekler de Rusçanın baskıladığı böyle karışık bir dille konuşmaktadırlar. Özbekçe cümleler içinde geçen ve çoğu keyfi olarak kullanılan Rusça sözcüklerin bir kısmı şunlardır: “*radioçerk, janr, ruçka, reportyar* (s. 416), *abstrakt, konkret, fakt, orden, malades, çyart, primitiv* (s. 417), *radiouzel, militsiyoner* (s. 436), *bandit, raport, polkovnik, leytenant, serjant* (s. 442), *samolyot, ostanovka* (s. 446-447), *şlyapa* (s. 446-449), *galstuk* (s. 454), *melisa* (s. 456), *uçastka, nokdaun* (s. 457), *zakaz, skoriy pomoşç', sudebniy, militsiya* (s. 458), *uçastkavoy* (s. 459), *kapitan, doklad, minut, sekund* (s. 462), *imperializm, Pol'sa, diversiya-provokatsiya* (s. 463), *stol* (s. 468), *truba* (s. 487), *panorama, za rubejom, ingredient, himiya-bakteriologiya* (s. 488), *tormoz* (s. 491), *ritsar* (s. 493) vs. Bu sözcükler tekrarlarıyla kullanıldığı için oldukça rahatsız edici, kulak tırmalayıcı bir duygu uyandırmakta ve her şeyden önemlisi dili anlaşılmaz kılmaktadır. Yazarın ge-

leneksel kahramanları sürekli olarak doğal, yalın bir dille; sistem yanlısı kahramanları ise melez bir dille konuşturması, eserdeki dil çatışmasını oldukça hissedilir bir düzeye taşımıştır.

Sonuç

Atın Kişnediği Akşam adlı eserde realizm ağır bassa da sembolizmin de önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Eserde eski-yeni çatışması, birbirine zıt reel unsurların karşı karşıya getirilmesi yöntemiyle işlenmiştir. Yazarın uzun gözlemler sonucu topladığı eskiye ve yeniye ait değerlerin çatışması, eserin sembolik yönünü temsil etmektedir. Eskiye ve yeniye ait bu değerler çatışması, “at-otomobil”, “geleneksel insan-sistem insanı”, “geleneksel insan-sistemin kurumları”, “ana dil-sistemin yetiştirdiği insanın dili” olmak üzere dört temsili çatışma alanında karşımıza çıkmaktadır.

Eserde at, toplumu köklerine bağlayan bir değer olarak yansıtılmıştır. Kahramanın atını yetiştirme şekli ve meşhur Türk destan kahramanlarının atlarının adlarının anılması, kahramanı ve atını epik geleneğin bir halkasına dönüştürmüştür. Ziyadulla ve Tarlan adlı atı, Türk kahramanlık destanlarındaki alp ve atı arasındaki güçlü bağı temsil etmektedir. Ziyadulla'nın atının elinden alınmaya çalışılması, epik geleneğe ait zincirin kırılması anlamına gelmektedir.

Kahramanın bütün yolculuklarını at üzerinde yapması ve ısrarla otomobile binmemesi, geleneğe ve köklerine bağlılığı ifade etmektedir. Eserde Tarlan'ın temsil ettiği değerler, Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* adlı eserindeki atın temsil ettiği geleneksel değerlerle aynıdır. At, Türk toplumlarında yaşamın tam merkezindedir ve attan zorla vazgeçirilmek, geleneksel yaşamın altüst olması, eskiye ait değerlerin bir çırpıda silinip atılması demektir.

Eserde otomobil, geleneksel yaşama bir anda tepeden giren yıkıcı gücü temsil etmektedir. Ziyadulla ve Tarlan'ı ölesiye döven yabancı insanların kızıl bir otomobilden inmeleri, bu yıkıcı gücün bizzat Sovyet sistemi olduğunu çağrıştırmaktadır.

Ziyadulla geleneksel meslekleri yapan çok yönlü bir karakterdir. Olaylara karşı ne şekilde tepki vereceği önceden hissedilememektedir. Çünkü her insanın farklı bir karakteri vardır ve tepkilerinin farklı olması gayet doğaldır. Başkahramanın karşısına çıkarılan Rihsiyev ise klasik bir Sovyet insanıdır. Onun şahsına özgü özellikleri ve dinî, kültürel değerleri sistem tarafından törpülenmiştir. Sistemin oluşturmaya çalıştığı insan tipini temsil etmektedir. Yazar, köklerine bağlı “karakter” ve bu karakterin temsil ettiği değerlerin karşısına, bir “tip” ve onun temsil ettiği tek tip

değeri çıkarmıştır. Bu da geleneksel değerlerle süslenmiş renkli ve mutlu bir yaşamın, sistem tarafından her aşamasına müdahale edilmiş ve monotonlaştırılmış, kalıplaştırılmış bir yaşam tarzıyla karşılaştırılması anlamına gelir ki, okuyucunun hangisini seçeceği bellidir. Okuyucuyu bilinçaltında adım adım bu doğru seçime yönlendirmesi, yazarın başarısıdır.

Ziyadulla'nın sistemin kurumlarıyla her temasında zarar görmesi ve dışlanması, sistemin farklı kimliklere ve değerlere tahammülsüzlüğünü ifade etmektedir.

Ziyadulla ana dilinden ödün vermeyen biridir. Onun kullandığı dil, zengin ve berrak bir dildir. Sistem yanlıları ise neredeyse her cümlesinde Rusça ifadelerin geçtiği, sadece Özbekçe veya Rusça bilen bir insanın anlayamayacağı yozlaşmış bir dille konuşmaktadırlar. Millî kimliğin en temel ögesi olan dilin yozlaşması, Sovyet sisteminin planlarını adım adım uyguladığını ve ne derecede başarılı olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Alptekin, Ali Berat (1997) *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atila, Kübra Ece (2021) “*Tağay Murad'ın "At Kişnegen Akşam (Ot Kishnagan Oqshom)" Adlı Eseri Üzerine Bir Dil İncelemesi (Metin – Aktarma – Dil İncelemesi – Sözlük)*”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Baran, Burhan (2008) “Eski Türkçeden Anadolu Ağızlarına Ulaşan Bazı Kelimeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı 1, s. 41-47.
- Baydemir, Hüseyin (2016) “Özbek Bahşılık Geleneği ve Termeler”, *Türk Dünyası Âşık Edebiyatı*. (ed. Naciye Ata Yıldız, Fatma Ahsen Turan), Ankara: Gazi Kitabevi, s. 541-592.
- Baydemir, Hüseyin (2019) “O‘zbek Eli O‘r Keladi O‘zi O‘jar Zo‘r Keladi” *Yoshlik*, S. 2, s. 52-55.
- Baydemir, Hüseyin (2020) “Tağay Murad'ın ‘Atın Kişnediği Akşam’ Adlı Eserinde Halk Kültürü Unsurları”, *Prof. Dr. Avni Gözütok - Armağan Kitap*. (ed. Süleyman Efendioğlu, Hüsna Kotan), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. 155-171.
- Efe, Ayişe Hümeysra (2020) “*Tağay Murad'ın Aydınlıkta Yürüyen İnsanlar Romanı Üzerine Bir İnceleme*”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Hayit, Baymirza (1997) “*Basmacılar” Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Ankara: TDV Yayınları.

- Hayit, Baymirza (2004) *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası*, Ankara: AKM Yayınları.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2000) “*Atamdan Qalğan Dalalar (Atalarımın Kalan Topraklar) Metni Esasında Özbek Türkçesi'nde İsim*”, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Mirvaliyev, Sobir (1993) *O'zbek Adiblari*, Toshkent: Fan Nashriyoti.
- Murod, Tog'ay (2018) “Ot Kishnagan Oqshom”, *Tanlangan Asarlar (Romanlar, Qissalar)*. (Nashrga tayyorlovchi: Ma'suma Ahmedova), Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati, 409-496.
- Musakulov, Abiy (1984) *Terma v Uzbekskom Folklore (Janrovaya Spetsifika, Klassifikatsiya, Poetika)*, Taşkent: Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR Institut Yozika i Literaturi im A. S. Puşkina, Dissertatsiya (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Sharipova, Farangisbonu (2021) “Özbek Yazarı Toğay Murat'ın Eserlerindeki Halk Bilimi Unsurları”, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Tolkun, Selahittin (2015) “Tāğāy Murād'ın Ātāmdān Qālgān Dālālār Romanında Sovyet Gerçeği ve Sovyet Eleştirisi”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. C. 1, S. 2, s. 323-348.
- Ziyayev, Hamid (2007) *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*. (çev. Ayhan Çelikbay), Ankara: TTK Yayınları.